

УДК 343.98

О.Л. МУСІЄНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Національний юридичний університет ім. Яро-
слава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВА

Ключові слова: місце події, шахрайство, слідчі дії, комп'ютерна інформація, кримінальне провадження, сліди

Огляд місця події – одна з найбільш розповсюджених слідчих дій, і її значення важко переоцінити. Результати, отримані при проведенні огляду, як правило, є тим відправним матеріалом, від якого залежить весь подальший хід розслідування. Особливо велике значення має огляд місця події в тих випадках, коли слідчий розпочинає розслідування, маючи лише інформацією про виявлення слідів злочину, і огляд по суті є єдиною можливістю встановити багато важливих для розкриття злочину обставин. У той же час, вивчення та аналіз практики проведення огляду місця події свідчить, що не менше 25 % із них проводиться з порушенням вимог кримінально-процесуального законодавства, а більше 50 % – з порушенням рекомендацій щодо тактики проведення даної слідчої дії.

Відповідно до ст.237 КПК України з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Огляд місця події є первинною і невідкладною слідчою дією. Це пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події у первісному, незмінному стані, оскільки будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів, зміну слідової картини. Невідкладність огляду місця події пояснюється також необхідністю оперативного отримання інформації з метою організації розшуку злочинця, а також проведення інших слідчих

дій, спрямованих на розкриття злочину [1, с.218].

У криміналістичній літературі проблемам огляду місця події приділяється значна увага. Місце події містить значну інформацію про подію злочину та осіб, які його вчинили. На думку В.Ю. Шепітька, безпосереднє сприйняття слідчим обстановки місця події і виявлення речових доказів стає тим вихідним матеріалом, ознайомлення з яким дозволяє відновити подію злочину, а в окремих випадках й особу злочинця. Специфіка сприйняття відбиття злочину визначає і саму тактику огляду місця події і ті тактичні прийоми (їх системи), які можуть бути використані [2, с.4]. В.О. Коновалова зазначає, що огляд місця події має певну специфіку, яка виділяє його з-поміж інших слідчих дій. Остання полягає в тому, що: 1) огляд місця події має на меті виявлення невизначеного кола доказів, характер яких диктується особливостями злочину, способом його вчинення і приховування; 2) при виявленні тієї або іншої інформації слідчий повинен вирішити питання щодо її відносності до розслідуваного злочину та доказового значення [3, с.49]. Питання тактики огляду місця події досліджувалися і іншими вченими – криміналістами. Однак, більшість наукових праць по даній проблематиці були написані у 60–70 роках ХХ ст., а тому не враховують положень нового КПК України і не охоплюють проблемних питань, які характерні для сучасних умов.

Метою статті є дослідження різних підходів щодо необхідності проведення огляду місця події при розслідуванні шахрайства в сучасних умовах та його значення для встановлення об'єктивної істини по справі. Нами були виявлені особливості проведення даної слідчої дії, сформульовані цілі та завдання огляду місця події залежно від виду шахрайства.

У результаті вивчення кримінальних справ про шахрайство встановлено, що огляд місця події проводився у 68 % випадків, але ефективним виявився лише у 44 %, а в 56 % мав досить формальний характер і не дав позитив-

вних результатів у отриманні доказової інформації.

Огляд місця події є однією із тих слідчих дій, опису тактики яких відводиться важливе місце при розробці методики розслідування злочинів будь-якого виду. Разом із тим, у криміналістичній літературі на сьогодні відсутня однозначна думка про те, чи можна вважати огляд місця події високоефективним способом отримання криміналістично значущої інформації у справах про шахрайство.

Ряд авторів відносять огляд місця події до обов'язкових слідчих дій для початкового етапу розслідування шахрайства. І.В. Александров, зазначає, що проведення огляду місця події після отримання повідомлення про злочин і допиту потерпілого у всіх випадках є необхідним [4, с.46]. І.О. Антонов також вказує на те, що не потрібно відмовлятися від проведення даної слідчої дії по даній категорії справ [5, с.131].

Інші вчені навпаки, вказують на те, що проведення огляду місця події по справах про шахрайство у більшості випадків є неефективним. О.В. Волохова вважає, що загальна вимога про необхідність оперативно організувати прибуття на місце події слідчо-оперативної групи мало підходить до дій по заявам громадян про вчинене шахрайство [6, с.88].

При розслідуванні шахрайства огляд місця події проводиться не завжди, бо іноді цей злочин розтягнутий у часі і не завжди зрозуміло в якому місці його вчинено. У тих випадках, коли огляд проводиться, його необхідно здійснювати після опитування або допиту свідків чи потерпілих. Лише таким чином, із їх показань, можна встановити фактичне місце події [7, с.110].

На нашу думку, відмовлятися від проведення огляду місця події при розслідуванні шахрайства не потрібно, оскільки: 1) недостатня ефективність даної слідчої дії носить суб'єктивний характер (недостатньо відповідальне ставлення суб'єкта огляду до його проведення, відсутність необхідних технічних засобів виявлення, фіксації та вилучення доказової інформації); 2) оцінюючи ефектив-

ність огляду місця події при розслідуванні шахрайства, необхідно враховувати, що цілі огляду не можна зводити лише до збору доказової інформації.

А.Б. Белавін визначає декілька основних напрямків, які характеризують цілі огляду місця події: 1) організаційно-пізнавальний, який притаманний людській діяльності в цілому; 2) напрямок, який заснований на роботі з доказовою інформацією; 3) напрямок, який створює умови для всебічності, повноти та об'єктивності проведення огляду [8, с.69]. Тому, навіть у тих випадках, коли великий часовий розрив між моментом вчинення шахрайства і оглядом місця події робить мало ймовірним виявлення будь-яких матеріальних слідів, відмовлятися від його проведення не потрібно.

Якщо, говорити про особливості тактики огляду місця події при розслідуванні шахрайства, то необхідно звернути увагу на зміст його завдань: 1) виявлення ознак, які вказують про вчинення саме шахрайства; 2) встановлення точного місця вчинення злочину для того, щоб мати більшу ймовірність виявлення криміналістично значущої інформації, встановлення можливих свідків; 3) встановлення способу вчинення шахрайства; 4) виявлення слідів, які можливо залишив злочинець; 5) виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню шахрайства; 6) встановлення додаткових можливостей виявлення необхідної інформації.

Увага суб'єкта огляду не повинна бути направлена лише на пошук, виявлення та фіксацію матеріальних слідів. Необхідно належну увагу приділяти збору інформації: а) про особливості обстановки місця події; б) про можливі напрямки пошуку доказів на ньому; в) про фактори, які сприяли вчиненню злочину, а також інші обставини, що пов'язані з цим місцем.

Достатньо проблемним є і встановлення того, що є місцем злочину по справах даної категорії. Вважається, що по справах про шахрайство місць подій може бути декілька, оскільки у одному проходить підготовка до шахрайства, у другому – здійснюється зна-

йомство шахрая з жертвою, в третьому – обговорюються умови договору, у четвертому – проходить передача матеріальних цінностей.

М.В. Гаврилов та А.Н. Іванов зазначають, що при вчиненні одного злочину у сфері комп'ютерної інформації може бути декілька місць події: місце обробки інформації, яка стала предметом злочинного посягання; віддалене місце управління мережевими ресурсами, зберігання, резервування інформації, яка стала предметом злочинного посягання; місце використання технічних засобів для неправомірного доступу до комп'ютерної інформації; місце виникнення небажаних наслідків [9, с.7].

При розслідуванні шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерних засобів та систем, огляд місця події має свою специфіку. Так, С.В. Ардаб'єва, слушно зазначає, що при даному виді шахрайства огляд місця події необхідно проводити за участю спеціаліста у сфері судової комп'ютерно-технічної експертизи чи у сфері інформаційних технологій, а також апаратно-комп'ютерних засобів [10, с.6]. Огляд місця події при шахрайстві з використанням комп'ютерних технологій, у програмі NCTP (США) по боротьбі із комп'ютерною злочинністю носить назву «огляд місця електронного злочину» [11, с.9]. Ця слідча дія спрямована на виявлення, фіксацію та вилучення слідів злочину, а також на дослідження обстановки місця події. Стосовно даного виду шахрайства такі сліди знаходяться на «нетрадиційних» носіях і не у «традиційному» вигляді. При огляді комп'ютерних засобів об'єктами огляду являються: комп'ютерне та радіоелектронне обладнання, носії інформації (IP –адреси, дані КЕШ-пам'яті системного блоку та ін.). У ході огляду необхідно виявити сліди, які стануть об'єктами апаратно-комп'ютерного чи традиційно-криміналістичного дослідження [10, с.8].

Специфічними при огляді місця події при шахрайстві, на наш погляд, будуть наступні дії: вилучення в ході огляду місця події бухгалтерських документів, що підтверджують або спростовують обман у діях підозрюваних

осіб; виявлення і вилучення інших слідів місцезнаходження в даному місці злочинця; огляд комп'ютерної та розмножувальної техніки; огляд і вилучення системних блоків комп'ютерів, зразків друку принтерів або самих принтерів.

Важливим тактичним моментом при огляді місця події є пошук слідів, які могли бути залишені злочинцем. На місці вчинення шахрайства можуть бути виявлені сліди взуття злочинця, сліди рук, запахові сліди, мікроб'єкти. Іноді сліди шахрайства можуть міститися в різних документах. Згідно ст.159 КПК України сторона кримінального провадження має право ознайомитися з документами, зробити їх копії, а у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею чи судом вилучити їх.

При розслідуванні шахрайства мають значення своєчасне, тактично правильне проведення виїмки документів. Всебічний аналіз конкретного способу вчинення шахрайства, урахування місця й засобів вчинення, у тому числі використаних документів, а також предмета посягання дозволяють слідчому визначити вид і перелік документів, що підлягають виїмці.

Документи можуть бути об'єктом виїмки не лише в місцях вчинення шахрайства, але й в інших установах, організаціях і на підприємствах. Виїмки підлягають іноді документи, що перебувають в інших містах. Це вимагає від сторони кримінального провадження точного визначення місць знаходження цих документів.

Після провадження виїмки проводиться ретельний огляд документів. Мета слідчого огляду визначена в законі (ст.237 КПК України) і полягає у виявленні та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення.

Завдання слідчого огляду документів полягають в їхньому збиранні й дослідженні як доказів. У процесі огляду документів по справах про шахрайство мають бути вирішені такі завдання: 1) з'ясовано загальні дані, що характеризують документ; 2) встановлено мі-

схе розташування тексту, який підлягає дослідженню, його фрагментів, підписів; 3) ким і коли виданий або виготовлений документ, кому адресований; 4) від імені кого виконані підписи, який зміст документа, що свідчить про факти й обставини, які мають значення для справи; які реквізити він має; 5) чи є в документі які-небудь знаки або тексти, нерозривно пов'язані з підписами, що підлягають дослідженню; 6) які факти або події засвідчені підписами, печатками й штампами, коли заповнений текст (підписи); 7) встановлено факт виконання документа або окремих його частин конкретною особою; 8) встановлено ознаки, що вказують на внесення в документ змін; 9) яким барвником виконаний основний текст, заповнені реквізити, окремі фрагменти; 10) як виконано текст рукопису; 11) чи відповідає час заповнення документа, судячи з дати й часу виготовлення бланка документа; 12) установлені ознаки підробки відбитків печаток штампів за їхнім дзеркальним відображенням, а також інші завдання.

У результаті огляду слідчий визначає, які з документів слід долучити як речові докази; по яких необхідне призначення судової експертизи, які документи – письмові докази допоможуть досліджувати обставини злочину.

Таким чином, при огляд місця події при розслідуванні шахрайства необхідно враховувати специфіку об'єктів, які оглядаються. При огляді необхідно використовувати науково-технічні засоби, що буде сприяти більш ефективному отриманню доказової інформації. Сприйняття слідчим місця події носить дослідницький характер, спрямований на з'ясування обстановки події, виявлення слідів злочину та з'ясування інших обставин, що мають значення для справи. Слідчий не тільки сприймає обстановку місця події, але й одночасно визначає, що собою являє кожен виявлений їм слід, ким або чим він може бути залишений, яке він має значення для розслідування. Уважно вивчаючи місце події, звертаючи увагу на кожну деталь, об'єктивно зважуючи і ретельно обдумуючи спостережуване, розкриваючи протиріччя і встановлюючи взає-

мозв'язок предметів і явищ, слідчий повинен прийти до розуміння сутності події, що відбулася, виявленню шляхів до розкриття злочину, встановлення винних осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коновалова В. О. Слідчий огляд. Криміналістика : підручник / В. О. Коновалова ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Вид. дім Ін Юре, 2001. – 377 с.
2. Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події : конспект лекцій / В. Ю. Шепітько. – Х. : УкрІЮА, 1994. – 20 с.
3. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений / В. Е. Коновалова. – Х. : Вища шк., 1978. – 144с.
4. Александров И. В. Расследование мошенничества. Криминалистическая методика / И. В. Александров. – Красноярск : РУМЦ ЮО, 2004. – 56 с.
5. Антонов А. Н. Решение типовых задач расследования преступлений / А. Н. Антонов. – Краснодар : Изд-во Краснодар. юрид. ин-та, 2000. – 102
6. Волохова О. В. Современные способы совершения мошенничества: особенности выявления и расследования / Волохова О. В. ; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юрлитинформ, 2005. – 128 с.
7. Березин Д. В. Мошенничество в сфере вексельных отношений / Д. В. Березин. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 184 с.
8. Белавин А. В. Собираание доказательственной информации при осмотре места чрезвычайных происшествий на воздушном и железнодорожном транспорте / А. В. Белавин. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – 207 с.
9. Гаврилов М. В. Осмотр места происшествия при расследовании преступлений в сфере компьютерной информации : учеб. пособие / М. В. Гаврилов, А. Н. Иванов. – Саратов : Изд-во «Саратов. гос. акад. права», 2004. – 170 с.
10. Ардабьева С. В. Особенности тактики производства отдельных следственных действий при расследовании мошенничеств, совершаемых с использованием компьютерных

средств и систем / С. В. Ардабьева // Воронежск. криминалистические чтения : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. – 2007. – Вып. 8. – С. 4–9.

11. Преступления, связанные с компьютерной информацией // Зарубежный опыт. – М. : ГИЦ МВД России, 2000. – Вып. 5. – С. 7–12.

Мусяненко О. Л. Особливості огляду місця події при розслідуванні шахрайства / О. Л. Мусяненко // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 253–257 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_44.pdf

Розглянуто різні підходи до значення огляду місця події під час розслідування шахрайства. Встановлено специфіку цієї слідчої дії при розслідуванні даного виду злочину, а також окреслено її тактичні особливості. Розкрита специфіка огляду місця події при вчиненні шахрайства із застосуванням комп'ютерних засобів та систем.

Мусяненко О.Л. Особенности осмотра места происшествия при расследовании мошенничества

Рассмотрены различные подходы к значению осмотра места происшествия при расследовании мошенничества. Установлена специфика этого следственного действия при расследовании данного вида преступления, а также очерчены ее тактические особенности. Раскрыта специфика осмотра места происшествия при совершении мошенничества с применением компьютерных средств и систем.

Musienko O.L. Features of the Crime Scene during the Investigation of Fraud

Different approaches to the value of spot observations during the investigation of fraud. The specificity of this investigative action when investigating this type of crime, and outlines its tactical features Installing. The specific inspection of the scene in the commission of fraud using computer tools and systems was made.

Форум права ФП